

Sven Birkerts

VRTOGLAVICA

Ovde u svome domu okružen sam knjigama, knjigama koje sam pročitao i knjigama koje nameravam da pročitam, mnoge od njih stoje na istom mestu na polici već godina-ma, a pogled iz dana u dan preleće preko njih sve dok ne počnu da nalikuju na reljefne tapete. Knjige blede i postaju ono što su bile pre nego što će biti odabrane: mogućnosti. Treba ih ponovo odabrati da bi postale vidljive. Treba ih dotaknuti, pobuditi, okrenuti uske hrbate i pogledati ih sučelice. Tako je malo potrebno. Par minuta razmeštanja po policama može da dovede do iznenadnog otkrivanja čitavog obilja. *Pazi ovo!* Uputim se po jednu knjigu, a udaljim sa tri. Ili se neke životne spone ukrste i dovedu do dobrodošle slučajnosti, do jednog od onih srećnih prespajanja koje podvodimo pod „slučaj“. Asocijacija naiđe na potrebu i okrzne je. Ostaje nerazrešeno pitanje kako jedna knjiga postepeno dobija na značaju i zahteva pažnju, a onda se u pravom trenutku okomi i pronade jednog od svojih predviđenih čitalaca, kojem će se činiti da drugi čitaoci i ne postoje.

Koliko daleko dospevam prateći unazad tzv. „lanac slučajnosti“, kako bi rekao Stanislaw Lem? Teško je reći. U kom se tačno trenutku probudila prijemчивost? Knjiga koja se iznenada okomila na mene bila je *Vrtoglavica* V. G. Zebalda, pisca koji je za mene vrlo kompleksan, a ako se fitilj u nekom trenutku i zapalio, trebalo mu je veoma dugo da dogori.

Oduvek sam smatrao da Zebaldova dela poseduju teško shvatljivu privlačnost – i njegova dela i moja *predstava* o njima, pošto istini za volju nisam pročitao sva. Iako sam dugo smatrao *Saturnove prstenove* jednim od svojih čitalačkih otkrovenja, nisam dovršio *Ise-ljenike*, a *Austerlic* sam samo načio, uvek se zaustavljajući nakon tridesetak strana. Da se brže-bolje odbranim: pisci koje ne pročitate u jednom dahu ponekad su oni za koje znate da će vam biti važni. Baš zato ih ne čitate tek tako. Njihova moć i njihov uticaj moraju se usvojiti s pažnjom, u malim dozama ako je moguće. *Vrtoglavicu* – eto je na stolu preda mnom – počeo sam da čitam jednom pre više godina, ali po svoj prilici nisam bio u odgovarajućem raspoloženju. Knjiga me je napustila, ili sam ja napustio nju. Nije me obuzeo osećaj intime koji sam očekivao, kada reči bivaju došapnute kao tajne date na čuvanje, pa sam je vratio na policu i zaboravio na nju, možda s više svesne namere nego što zaboravljam na mnoge druge knjige. Podsećala me je na neuspeh, na vezu koja nije uspela da se oformi, a koja je, budući da je u pitanju Zebald, delovala vrlo očekivano.

Zebald me je privukao čim se pojavio na književnoj „sceni“. Oduvek sam padao na melanholične i zamišljene pisce, naročito melanholične i zamišljene pisce iz Evrope, a on je bio jedan od glavnih članova te postave. I pre nego što ću se upustiti u čitanje njegovih dela, proučio sam njegovu fotografiju na koricama, staromodne brkove kao iz devetnaestog veka, takve je nosio Valter Benjamin, sitne duboko usađene oči i spuštene obrve, pogled kao zagledan u tugaljivo srce samoga vremena... Slika pisca drugačija je, čini mi se, od slike istraživača, glumca ili političara. Ili možda samo u nju učitavam drugačije oso-

bine. Sva ta refleksivnost s kojom treba izaći na kraj, a u Zebaldovom slučaju, i sva ta očita melanholija. Oči obično ne odaju toliko. I ne čudi što sam već imao određene predstave pre nego što sam započeo čitanje. Toliko me je toga teralo na razmišljanje. Ti prvi prevodi bili su svet za sebe, sa svojim kao usput ubačenim fotografijama koje podsećaju na slike iz policijskog dosijea, istorijskom građom procedenom kao čaj kroz cediljku, to nije romantika fotografije u sepiji, već nešto drugo... Listao sam stranice i prepuštao se, misleći, uzbuđen i frustriran: zašto se *ja* nisam ovoga setio?

Čitao sam *Saturnove prstenove* i bez oklevanja se prepustio varljivoj neobaveznosti njihove centralne situacije – pripovedač Zebald pešači duž istočne obale Engleske – i njihovoj introvertnoj, teskobnoj atmosferi. Lutanje predelom – to je savršen korelativ za razmišljanje. Predmet biva primećen, na njega se usmeri pažnja, on potom na nešto asocira, pa se od njega odluta u mislima; vreme sporo protiče, naracija sledi promenljive vremenske prilike i položaj sunca. Tempo čitanja i tempo hodanja: činilo mi se da imam pristup mislima ovoga čoveka – njihovom tonu, ritmu njihove smene. Naravno, sve je to bila obmana: stil pisanja. Ali obmana je uspeła – u tome i jeste stvar. Iznova i iznova imao sam utisak *pronalaženja*, inače tako redak dok čitam. Osim toga, uhvatio sam sebe u pohlepi. Želeo sam njegove osobine za sebe, da bih mogao i sam da ih upotrebim.

Nisam odmah pohrlio da pročitam sve ostalo što je Zebald napisao. Strahovao sam da ću, ako pročitam neko slično delo, razvodniti mudrost, svoj utisak da sam nešto otkrio. Možda su upravo zbog toga *Saturnovi prstenovi* postali jedna od knjiga koje i dalje smatram prepunom naboja. Dok pored većine svojih knjiga svakodnevno prođem jedva ih i primetivši, postoji nekoliko izuzetaka, a među njima je i ova. Njih primećujem jer me potvrđuju; obećavaju budućnost, mada mislim da nikad ne bih umeo da objasnim kako. Benjaminove *Iluminacije*, *Vodeni žig* Josifa Brodskog, *Svetla komora* Rolana Barta, neki od romana Havijera Marijasa, Nabokovljeva autobiografija *Govori, sećanje!*... Ali manimo se spiskova. Samo kažem da su ovo knjige s kojima se poistovećujem izvodeći neke privatne rituale. Dovoljno mi je da uočim njihove hrbate dok se približavam svome stolu. One me podsećaju koja je tačno moja uloga. Ili barem kakvoj ulozi težim.

Zahvaljujući svojoj pripovednoj tehnici, savršenoj prikladnosti svog proznog tempa, Zebaldovoj uverenosti u svoju slobodu – „Napisaću baš ovo!“ – *Saturnovi prstenovi* su skoro u celosti jedna provokacija. Uočavam plave i crvenoružičaste tonove na mekim koricama izdanja kuće „Nju direkšns“ i smesta poželim da odvažno okrenem prvu stranicu i pokušam da proniknem u neku novu nijansu značenja. Kada sam prvi put oslušnuo Zebaldov glas, kada me je prodrmao šok usled novouspostavljenih veza, veza koje se protežu od predela u Istočnoj Angliji do neke pojedinosti iz kineske tradicije izrade svile, shvatio sam da pravi spisateljski poduhvat tek počinje. Svaki pravi pisac pročitao u pravo vreme delovaoće na taj način. Činjenica da je Zebald u stanju da tako slikovito prikaže tragove umnog procesa na delu i njegove pravilnosti – kako se taj proces zaustavlja i nastavlja i ponavlja u cikličnim petljama – te da na tako ubedljiv način, bez prekida, evocira vraćanje kroz istorijsko vreme, bezmernost onoga što nam je van domašaja, što i dalje stalno izmiče... Bio sam ganut kao retko do tada.

Nedugo potom, stigla je vest da je Zebald poginuo u saobraćajnom udesu. U pedeset i osmoj godini. Bio je manje-više mojih godina. Vest sam primio sa stoičkom zburnjenošću.

Zebald je bio šetač, lutalac. Možda sam romantičan ili naivan, ali nisam mogao da ga zamislim za volanom. Sudar je uništio moju predstavu o takvom životu. Što samo pokazuje koliko ništa ne znam. Mada, moram da priznam da su mi stvari bile malo jasnije kada sam kasnije saznao da je doživeo srčani udar dok je vozio. Još malo projekcijskih besmislica. Bilo kako bilo, kanonizacija koja je već bila otpočela – barem otkako je Suzan Sontag iskazala svoje nedvosmisleno odobravanje – sada se intenzivirala. To mi se činilo gotovo opasnim – takva količina kolektivnog obožavanja pretela je da ugrozi moj osećaj intimne povezanosti s njim. Da bih sačuvao svoje posebno pravo na Zebalda, morao sam da mu okrenem leđa – ili, da budem precizniji, da mu se okrenem postrance, da ga zadržim u perifernom vidokrugu, a da pri tom ne dozvolim da moju povezanost preplavi neka opšta svest o njegovom značaju.

* * *

Tako su stajale stvari sa mnom i Zebaldom sve dok pre neki dan nisam poštom dobio knjigu koju sam i sâm razmišljao da kupim, *Raspakujući sopstvenu biblioteku: pisci i njihove knjige* autorke Lije Prajs (*Unpacking My Library: Writers and Their Books*, Leah Price). Foto-slikovnica pisaca i njihovih polica s knjigama. Prava poslastica za policu: moja stara opsesija lepo upakovana u elegantno sjajno izdanje. Posvetio sam dosta vremena ovoj četvrtastoj knjižici tvrdih korica, tek letimično čitajući intervju Prajsove sa savremenim piscima sa slika, premećući je po rukama i proučavajući, jednu po jednu, bez žurbe, kolor fotografije visoke rezolucije na kojima su bile police njihovih biblioteka. Nisam mogao da odolim. Moj refleks zagledanja polica potiče još iz prethodnog života provedenog radeći u knjižari: nove, polovne, retke, stručne... Petnaest godina svoje mladosti proveo sam pregledajući hrbate knjiga, štampana slova položena postrance. Do dana današnjeg, ne mogu da prođem pored zidne biblioteke, makar to bila i jedna jedina polica (osim ako je u pitanju jedna od mojih, naravno), a da se ne zaustavim, ne nagnem glavu i krenem da premeštam pogled s naslova na naslov.

Među tim stranicama primetio sam nekoliko Zebaldovih knjiga, naslove koje sam već imao. Ta činjenica bila je beznačajna. Videvši ih tu, na slikama, pozeleo sam ih. Da sam se nalazio pored knjižare, vrlo verovatno bih ušao i dao dobre pare za njih. Kao u basni o psu i njegovom odrazu, taj poriv puno govori o fantazijama o posedovanju.

Čim sam odložio slikovnicu, stao sam da pregledam sopstvene police. *Vrtoglavica*. Šta god se iza toga krilo, morao sam da je nađem. Ama, gde li se denula? Nisam je video. Da se razumemo: moj dom nije nikakva ogromna katakomba prepuna knjiga. Moja kolekcija nije ni nepregledna niti posebna; nije „biblioteka“ ni u kom pogledu. Naprosto sam okružen knjigama koje su se namnožile tokom višedecenijskog rada u knjižari, recenziranja i čitanja – pri čemu ne računam mnoge koje sam, uvek uz otpor, odvuкао do knjižare s polovnim knjigama ili donirao bibliotekama. Činjenica da i dalje posedujem nekoliko hiljada njih govori mi da sam žrtva zablude u koju upada onaj što veruje u mogućnosti: za skoro svaku knjigu mogu da zamislim situaciju, psihološko stanje, u kojima ona može postati upravo ono što mi treba. To je osnova sveg sticanja.

Ubedio sam sebe da se *Vrtoglavica* nalazi na tavanu, gde držim većinu svojih knjiga. Tu su one naslagane u neuredne hrpe i strateški poređane u dva reda na polici. Dok me je

knjižarsko pamćenje još uvek služilo, mogao sam za tren precizno da odredim gde se nalazi bilo koji naslov u kući. Vrlo često bih – to je veština koju sam stekao pre pojave Gugla – na brzinu došao do napola zapamćenog citata tako što bih zamislio gde sam ga i u kojoj knjizi nekada video, na levoj ili desnoj stranici, na kom delu stranice... Te veštine slabe iz godine u godinu, što je potvrdila i činjenica da sam, suočen s najprostijim upitom, tumačio iz sobe u sobu kao džin u potrazi za Džekom. Eto *Austerlica*, eto i zbirke *Neisripovedano (Unrecounted)* koja sadrži kratke pesme praćene fotografijama izvesnog Jana Petra Tripa, a onda, opet, na sasvim drugom mestu, eto i *Saturnovih prstenova*. Zašto mi sve Zebaldove knjige nisu jedna do druge? Samo kad se nakanim... Potraga se intenzivirala. U roku od dvadesetak minuta, svet se drastično smanjio i ništa drugo nije bilo važno osim da mi *Vrtoglavica* padne šaka. Mogao sam da je zamislim do najsitnijeg detalja, tako precizno da sam je gotovo prizvao u stvarnost, a onda...

Eto je! Vidi ti to! Uopšte nije na tavanu, već na polici iza tavanskih vrata. Pa naravno! Ali tvrdog poveza, s omotom – iz nekog neshvatljivog razloga mislio sam da treba da tražim meki povez – a na zadnjim koricama prepoznatljiva nalepnica iz Harvardske knjižare, čime se nameće još jedno pitanje: je li moguće da sam platio punu cenu?

Nije ni važno – našao sam je. Kakva radost. U roku od nekoliko minuta, ostavio sam sav nevažni svet po strani i smestio se u svoju omiljenu fotelju, s dobrom lampom podešenom na najjače. Sećam se da sam negde pročitao kako životinje imaju nagon da ližu svoj tek ubijen plen, jer tako nesumnjivo potvrđuju vlasništvo nad njim pre no što će ga rastrgnuti čeljustima i kandžama. Tako sam se i ja sada ponašao, pažljivo zagledajući piščevu fotografiju, sižee na koricama, stranicu s podacima o izdavaču, tražeći epigraf ili posvetu (ne našavši nijedno od ta dva), nasumične poslastice za oči kojima izoštravam čula i pripremam ih na čitanje.

* * *

Šta neku knjigu čini pravom – zbog čega se knjiga pojavi u odsudnom času i savršeno odgovara na potrebu, kao delić slagalice? U čemu se sastojala ta potreba? Ko to zna? Nisam ni bio svestan da potreba *postoji* sve dok knjiga nije dala nagoveštaj od sebe.

Vrtoglavica – žanrovski određena kao roman (što mi je i dalje neshvatljivo, čak i nakon što sam je pročitao) – pogodila me je silovito i bez zadržke, zato što sam bio ubeđen da je glas pripovedača u prvom licu upravo Zebaldov. Govorim iz svesno naivnog ubeđenja koje nema nikakve veze s mojim poznavanjem teorije, i jasno mi je da time zalazim na problematično tle. Naravno, jedna od glavnih odlika Zebaldovog pisma jeste nerazrešen status naracije. Štaviše, nakon što sam završio čitanje, malo sam istraživao i naišao na izjavu koju je izrekao Zebald glavom i bradom, kako veruje da svaka književna proza „koja se pravi da ne prepozna nestabilnost samog pripovedača predstavlja vid pretvaranja.“ ...I dalje: „Svaka vrsta autorskog teksta u kome se pripovedač postavlja kao inspicijent i reditelj i sudija i dželat čini mi se nekako neprihvatljivom.“ Zar ovo nije dovoljno da objasni takvo poistovećivanje? Ako se izdavačima, pa i samom autoru, činilo prikladnim da nazovu *Vrtoglavicu* „romanom“, to je i dalje roman koji se opire fiktivnom pripovedaču, te u izvesnoj meri prihvata poroznost pripovedača i autorskog ja.

Vrtoglavica je Zebaldova prva knjiga, prvi korak u višegodišnjoj izgradnji njegovog jedinstvenog načina prevođenja iskustva u umetnost. Knjiga je podeljena u četiri zasebne celine i, na određeni način, govori o tome kako složene mreže povezanosti – bilo pripovedne, tematske, simboličke ili tek sugestivne – bivaju otkrivene u umu pripovedača (pa tako i čitaoca). Na prvi pogled, knjiga se bavi tematikom putovanja, tačnije kretanjem otuđenog senzibiliteta tankih ali istančanih nerava – književnog senzibiliteta – kroz nepoznata mesta. Prva celina, „Beyle, ili neobična činjenica postojanja ljubavi“ bavi se Stendalovim boravkom u Italiji početkom devetnaestog veka. Sledeća, „All'estero“¹, prati kretanje kvazizebaldovskog pripovedača po Engleskoj, Beču, Veneciji, Veroni i Rivi na jezeru Garda, tokom „teškog perioda“ 1980. godine. Treća, „Putovanje doktora K. na vodeno liječenje u Rivi“, prati Franca Kafku tokom njegove posete tom lečilištu 1913. godine. Konačno, poslednja, „Il ritorno in patria“², vraća nas zebaldovskom pripovedaču – ovog puta godine 1987, kada se ovaj, nakon duge decenije odsustva, vraća u tirolski gradić V. u kom je odrastao.³ Ova je celina, psihološki gledano, stožer knjige; pripovedačev bolni ponovni susret s potisnutim, izopačenim nagonima koji odlikuju palanački mentalitet znatno pojašnjava njegovu strepnju, stanje kojim je prethodno okarakterisan – u skladu s Aristotelovim zapovestima – in medias res.

Ne postoji pravi zaplet niti razvoj naracije koji povezuje pomenute četiri celine, a jedva da postoji i *unutar* svake od njih. To se uklapa u osnovne postavke Zebaldove metafizike, prema kojima su – tako se meni barem čini – tradicionalni zaplet i uvođenje dinamičkih motiva potisnuti u drugi plan treperenjima značenja, ili podudarnostima. Te se podudarnosti obično ne očituju u situacijama ili konfliktima, već su vremenski razmaknute; registruju ih jedino hipersenzitivne antene pripovedača. Ako govorimo jezikom tržišta, ne događa se bogzna šta. Ali, u Zebaldovom svetu, to „bogzna šta“ je sve. Situacione tenzije od kojih zavisi većina književnih naracija ovde su rasplinute u nešto uopštenije i teže uhvatljivo: mogućnost da je postojanje prožeto kodiranim vezama, delimičnim značenjima koja ovi samotni, iznureni pojedinci u razornim, jedva primetnim trzajima zamalo uspevaju da raspletu. Činjenica da ne mogu da dešifruju nikakvu konačnu transcendentnu poruku o ljudskoj sudbini dovodi do ludila; istovremeno, tada kada se dese, ti se trzaji doimaju vrlo dubokim.

Ali ova dubina koja ne nudi odgovore, taj splet nagoveštaja – da li je to dovoljno? Može li da posluži kao osnova za moćan književni – ili estetski – ili čak *egzistencijalni* doživljaj? Kako o tome uopšte valja govoriti?

Zebaldovi pripovedni postupci u velikoj se meri oslanjaju na slučajnost – koja je, naravno, intrigantna dogodi li vam se u stvarnom životu, te može postati još uzbuđljivija kada pisac poput Zebalda višestruko umnoži njeno dejstvo ne bi li ponudio nešto drugačije čitanje i tumačenje poretka stvari.

Verovatno nisam jedini koji oseti sasvim jedinstven unutrašnji nalet uzbuđenja kada se takav događaj desi. Svi volimo neobjašnjivo, čak i kada je krajnje trivijalno – kakve slu-

¹ „U inostranstvu“ (ital.). (Prim. prev.)

² „Povratak u domovinu“ (ital.). U originalu su oba podnaslova na italijanskom. (Prim. prev.)

³ Mesto Vertah, o kojem je reč, zapravo se nalazi u južnoj Bavarskoj, a tako je navedeno i u *Vrtoglavici*. (Prim. prev.)

čajnosti skoro uvek i jesu. Dve naizgled nepovezane stvari sustiču se u tački sličnosti. Telefon zvoni. Pet cifara na identifikaciji poziva slučajno se poklapaju s iznosom koji sam upravo ispisao na liniji u čekovnoj knjižici. Ne postoji nikakva veza među njima. Poziv je od dobrotvorne organizacije. Ipak...

Zašto bi ovakva podudarnost u nekome izazvala varnicu? Da li zato što se desilo nešto što je malo verovatno, ili – ili se događaj na trenutak poklopi s našim željama: ono što je naizgled nasumično u svakodnevnom životu možda sadrži u sebi zanimljive tragove porетка? Evo još odvažnije pomisli: da li zahvaljujući tom jednom trenutku možemo da zamislimo neku silu koja je u stanju da spoji *x* i *y* u naletu razigrane osvešćenosti?

Ne pokušavam da zađem ni u kakvu teološku diskusiju. Nije li moguće da postoje zrnca ideja koja ne moraju da se pretvore ni u kakvu doktrinu, koja jednostavno čine događaje zagonetnijim i značajnijim no što obično mislimo? Širenje svesti o značenju nečega možda govori da posedujemo bogatiji semiotički dar od onog kojeg smo svesni. Zbog čega je *Vrtoglavica*, uprkos neopipljivom zapletu i odsustvu življe interakcije među likovima, ipak uspela da me do kraja razbudi dok sam je čitao, a zatim me progonila i nekoliko dana nakon što sam je završio, pa sam na sve gledao kroz njene specifične naočare? *I sve to*, mislio sam, *od jedne knjige*. Možda ne knjige, doduše, već od jednog saslušnog glasa, jednog usvojenog senzibiliteta. Potražio sam na internetu reakcije slične svojoj. Začudo, iako sam pronašao obilje tekstova o Zebaldu, bilo je vrlo malo toga o *Vrtoglavici*. Kao da je knjiga odgovorila na nešto što je meni lično nedostajalo.

* * *

U čemu se ogleda uzbudljiva i privlačna priroda Zebaldovog sveta? U iskušenju sam da kažem „fiktionalnog sveta“, ali to još uvek nije – njegovom namerom – sa sigurnošću utvrđeno. Štaviše, osećaj koji pisac stvara, da se lebdi između žanrova, umnogome doprinosi tom uzbudenju i privlačnosti. Zebaldu je potreban izgovor koji pruža pisanje književnog teksta da udahne život određenim situacijama (prikaz Stendala koji prelazi Alpe, Kafke kako stiže u Rivu), ali istovremeno on od čitaoca očekuje određenu vrstu intimnog poverenja koje smo spremni da pružimo pripovedaču u prvom licu kakav je prisutan u memoaru.

Evo jednog primera iz knjige, iako je u pitanju samo delimična ilustracija, budući da izvlačim tek jednu nit iz teksta (i ovde mi etimologija ide naruku: tekst, *textum*, „nešto ispredeno“), iz teksta koji se sastoji od nebrojenih prožetih niti ove vrste, koje, zajedno, pokazuju kako um koji primećuje zbivanja oko sebe otkriva i ispreda pripovesti iz slučajnosti koje pronalazi u doživljenom. Drugim rečima, Zebald je model za delovanje vlastitog izvanrednog uma.

U odlomku koji sledi, iz „All'estero“, dakle drugog dela, Zebald – ili njegov književni pandan, ako vam je tako draže – nalazi se u Veneciji. On je ovde, kao i drugde u romanu – gotovo nalik nekom od junaka Tomasa Bernharda – u stanju neodređene uznemirenosti. U jednom trenutku pri početku, dok se nalazi na vaporetu, on primećuje usukanog starca i najednom je ubeđen da pred sobom vidi kralja Ludviga II Bavariskog – halucinantna spoznaja koju pripisuje razmerama svog rastrojenog duševnog stanja. On sam, međutim, to primećuje s distanciranom zbunjenošću, a potom kada se čovek iskrca i odseće

dalje, ne komentariše više ovo priviđenje. Način na koji je situacija prikazana tek toliko je obojen zbuđenom distanciranošću da nas navede na pomisao da pripovedač samo naslućuje sličnost, zamišlja priviđenje istorijske ličnosti – te mi (ili ja) ne zalazimo dublje. Ali ovim nam je skrenuta pažnja. Istorija, predstave o prošlosti, ostavljaju aktivnog traga na pripovedačev senzibilitet.

Pripovedač potom pije jutarnju kafu u jednom od kafića u Rivi delji Skjavoni. Tom je prilikom „pročitao *Gazzetino*“, kako kaže, „načinio nekoliko zabilješki za traktat o kralju Ludvigu u Veneciji i prolistao Grilparcerov 'Dnevnik putovanja po Italiji' iz 1819“.⁴ Imajte na umu da je ovaj istorijski period ujedno i predmet prvog dela, kada pratimo Stendala na njegovim putovanjima po Italiji. Sedeći nad svojom kafom, narator priziva Grilparcera kao svoju srodnu dušu: „Kao i njemu, ništa mi se ne sviđa, sve me znamenitosti neizmerno razočaravaju i često mi se čini da bi mi pametnije bilo da sam ostao kod kuće sa zemljopisnim kartama i voznim redovima.“⁵ Citirajući Grilparcerove opaske o Duždevoj palati, narator se priseća piščeve paranoje izazvane pomišlju na „nevidljiva načela“ pravde i odmazde na koju ga navodi palata. „Jadni, preosjetljivi službenik“, piše, „doživljava napade vrućice.“⁶

Spominjanje Duždeve palate omogućava Zebaldu da pređe na lik Đakoma Kazanove i priču o njegovom zatočeništvu u njenim podzemnim tamnicama. Ovakvi neprimetni prelazi, kao što Zebaldovi čitaoci već znaju, ključni su deo njegove pripovedne tehnike. Zajedno oni opisuju puteve delovanja njegovog uma. Odlučan ton nam ovde kazuje da sledi nešto značajno. Prvo saznajemo da je pisac i libertinac bio zatočen u ćeliji velikoj četiri puta četiri metra, 1755. godine. Tamo biva podvrgnut neljudskim uslovima čekajući presudu i vrlo izvesno pogubljenje. Očajan, priprema detaljan plan za beg, sve dok mu ne preostane još samo da odredi najpovoljniji trenutak za to. Zebald piše:

Kako bi odredio točan dan i sat, Casanova se služi Orlandom Furiosom plemenitoga Lodovica Ariosta, sustavom sličnim sortes virgilianae. Najpre zapisuje svoje ključno pitanje, od brojki koje tako dobiva oblikuje naopako postavljenu piramidu, a onda, u tri koraka, oduzimanjem broja 9 od svakoga para brojeva, dolazi do prvog stiha sedme strofe devetoga pjevanja Orlando Furiosa, koja glasi: Tra il fin d'ottobre e il capo di novembre (između kraja oktobra i početka novembra). Podatak točan u minutu za Casanovu je odlučujuć znak, jer u nezamislivosti takve podudarnosti na djelu vidi zakon koji nije dostupan ni najjasnijem razmišljanju, pa mu je ono zbog toga podređeno. Mene je taj Casanovin pokušaj da naizgled proizvoljnom igrom riječi i brojki ispita nepoznanice potaknuo da prelistam vlastiti kalendar, pri čemu sam na svoje iznenađenje, čak užas, utvrdio da je taj dan tisuću devetsto osamdesete, kada sam, čitajući Grilparcerove bilješke sjedio u kavani na Rivi degli Schiavoni, između Danielija i Santa Marije della Visitazione, dakle nedaleko od Duždeve palače, posljednji dan mjeseca listopada, što znači godišnjica onoga dana, odnosno one noći kada je Casanova (...) probio olovni oklop krokodila.⁷

Poređenje zatvora s krokodilom Grilparcerovo je, ne Kazanovino.

⁴ Citati iz romana navedeni prema: V. G. Zebald, *Vrtoglavica*, preveo s nemačkog Andy Jelčić, Vuković i Runjić, Zagreb, 2011, str. 48-49. Dalje u tekstu biće navođeni samo brojevi stranica. (Prim. prev.)

⁵ Str. 49.

⁶ *Ibid.*

⁷ Str. 52-54.

Hteo bih da naglasim da uopšte nisam lud za ovom vrstom neobjašnjivog, niti sklon numerologiji, niti igram na lutriji sledeći neki poseban tajni sistem, mada će me, priznajem, obuzeti vrtoglavi ushit kada se, povremeno, uspostavi skladna veza između raznorodnih stvari. Iz pera Zebalda, Nabokova ili Borhesa, stil i predmet teksta mogu se oblikovati tako da oponašaju san na javi, koji se oslanja na moje znanje o svetu, priziva primere slučajnosti kojima sam sâm bio svedok, a zatim prožima moje misli, opažanja i zapažanja i *način* na koji opažam i zapažam.

* * *

To je čitalački život kakav bih voleo da proživim: idealizovan, sveg te obuzima – dovođi do promena. Seo sam s *Vrtoglavicom* u ruci tog ne tako davnog popodneva, sabran, otvorenog uma, ubeđen da je upravo to knjiga koju želim. Otvorio sam je i pročitao: „Sredinom svibnja 1800. godine Napoleon je sa 36000 vojnika prešao Veliki Sv. Bernard. Taj se pothvat dotad smatrao praktički neizvedivim.”⁸ Iako sam, kao što već pomenuh, započeo *Vrtoglavicu* nekoliko godina ranije, ne uspešši da nastavim, nisam imao predstavu u šta se upuštam, a ne mogu reći šta me je ovoga puta zadržalo, pošto mi se nije činilo da žudim za istorijskom pripovešću. Već na prvoj strani Zebald uvodi sedamnaestogodišnjeg Anrija Bejla (koji će izrasti u pisca Stendala), služeći se tehnikom koja podseća na kinematografski efekat postignut prelaskom objektiva preko gomile da bi potom zumirao lik – a time i sudbinu – jednog pojedinca.

Kao što danas tako retko biva, dok mi se u mladosti stalno dešavalo, bio sam potpuno savladan. Nisam mogao da se otrgnem od knjige, čitajući stranicu za stranicom, a neizbežni prekidi su me iritirali. Jesam ustajao da odem do prodavnice, da pomognem oko večere, ali sam u sebi držao prst na delu stranice gde sam prethodno zastao, kao da samo na trenutak skrećem pogled. O čemu se radilo? Sigurno ne o dinamičnom zapletu. Dinamika je, činilo mi se, bila postignuta drugim – metafizičkim – dejstvom dela. Zašto je Zebald govorio o ovim likovima, o sebi – ili svome predstavniku – baš u tom životnom trenutku? Kada se raznorodne stvari dovedu u vezu – kao u hemijskoj laboratoriji, ili ovde – spremni smo da poverujemo u veći stepen nepredviđenog. Uslediće, znao sam, rasvetljavanje konkretnih istorijskih trenutaka, uvidi u živote fascinantnih književnih figura. To sve, međutim, nije u potpunosti moglo da objasni prinudu koju sam osećao. Tačnije, osećao sam se kao da me neka snažna, nagomilana potreba, možda psihološki ekvivalent nedostatku nekog vitamina, nagoni da pronadem bilo šta što bi moglo da je umiri. Može biti da me je ta potreba na neki način dovela pred slučajnosti i izbore koji su u mojoj glavi prizvali baš ovu knjigu. Slikovnica sa policama pisaca delovala je kao neočekivani okidač, iznenadno rasplamsavanje impulsa da se pronade i pročita. Što se, opet, moglo desiti samo zahvaljujući tome što sam u sebi vremenom nakupljao zrnca ideja – čitajući druga Zebaldova dela, naslućujući skoro neprimetno, postepeno, tokom najusputnijih pregleda, da su njegov ton i tempo u savršenom skladu s mojom čitalačkom prirodom... U to sam se ubrzo uverio.

⁸ Str. 9.

Kako se postiže taj dogovor? Kako odlučimo nakon samo nekoliko stranica proze da li da joj se posvetimo ili ne? Ostavio sam mnoge knjige za koje znam da su važne i divno napisane, jer mi u datom trenutku takva proza nije odgovarala – bila je suviše ovakva ili onakva, njen ritam mi je parao uši, bila je rasplinuta iako mi to tada nije trebalo, suviše osorna za moju melanholiju, suviše ozbiljna za moje čudi... Čini se da što sam stariji, to su manji izgledi za kombinaciju kakvu želim. Jesam li *stvarno* postao tako sitničav? Ono za čim sve više žudim jeste doživljaj skrojen potpuno po meri, tako da na kraju neću imati izbora nego da ga stvorim sam, iako u čitanju vlastite proze nema ništa više uživanja nego u ljubljenju sopstvene šake i pretvaranju da vam je to dragana.

Bilo kako bilo, eto knjige koja mi je jasno ukazivala na to šta mi je nedostajalo. Jedna vrlo specifična mešavina elemenata. Među njima je ključni bio Zebaldov način prizivanja prošlosti – njegovo poimanje prošlosti. Pod njegovim činima, pomislio sam da možda nije slučajnost to što sam samo dan-dva ranije čitao esej Džona Džeremaje Salivana o bluz muzičarima, te u njegovom fantastičnom tekstu obeležio sledeći citat. Salivan piše o staroj pesmi pod nazivom „Poor Mourner“, prisećajući se svoje prababe: „Saznanje da je ta pesma utkana u svet u kojem se ona rodila govori mi da taj period, poslednje godine devetnaestog veka, uopšte ne razumem. Živimo stalno na rubu ambisa prošlog vremena u koji bez prestanka biva usisan sadašnji trenutak. Kako je rekao ruski pisac Viktor Šklovski, umetnost postoji 'da bi se kamen učinio kamenim'.“

Tu ideju – na koju tako lako zaboravimo krećući se u sadašnjem trenutku, obuzeti iluzijom da je oduvek ovako bilo – potvrđuje i Zebald. On svojim brižljivim odnosom prema istorijskoj pripovesti koju piše jasno stavlja do znanja da je prošlost sled snova, a svaki se suštinski razlikuje od onog koji trenutno sanjamo. To postiže uspelim suptilnim ubacivanjem dokumentarne građe, konkretnošću detalja koji su opisani i neobičnim stranim vizuelnim materijalom, ali i upotrebom reči koje evociraju slike i deluju arhetipski. Stvar je, međutim, još složenija.

Vraćam se istom delu, „All'estero“, u kojem, koristeći se materijalom iz Bejlove (Stendalove) vlastite pripovesti *O ljubavi*, Zebald opisuje put na koji krenu pisac i njegova prijateljica gospođa Gerardi. U jednom trenutku Zebald piše: „Budući da oko ponoći vjetrić nad Gardom puše sa sjevera prema jugu, a nekoliko sati prije zore s juga prema sjeveru, najprije su se odvezli uz obalu do Gargnana, sve do polovice jezera, gde su uzeli barku kojom su u praskozorje ušli u lučicu Riva, a ondje su već dvojica dječaka sjedila na lukobranu i igrala se kockicama.“⁹ Odmah potom spaze staru barku, iz koje su „dva muškarca u tamnim kaputićima sa srebrnim gumbima upravo na kopno izvlačila nosiljku na kojoj je ispod velikog komada svilene tkanine s resama i cvjetnim uzorkom očito ležao čovjek.“¹⁰ Scena je nezaboravna i stvara nelagodnu atmosferu smrtne ozbiljnosti, što je nameran efekat i nadovezuje se na jednu odliku *Vrtoglavice* koja u tom trenutku još nije nimalo očita. Scenu

⁹ Str. 25. Navedeni citat zapravo je iz prve celine, „Beyle, ili neobična činjenica postojanja ljubavi“. (Prim. prev.)

¹⁰ Str. 25.

ovde izdvajam ne da bih ispitao značenja kojima knjiga obiluje, već da bih ilustrovao ponešto od procesa čitanja ispunjenog složenim nabojem, kada se radi o piscu kakav je Zebald.

Naišavši na pomenuti odlomak, potpuno su me zaokupili konkretnost ponuđenih detalja i Zebaldov način da naglasi taj snažni utisak da su druga vremena „druga“. Osim toga, bio sam svestan, u datoj sceni i u ostatku knjige, izvesne posebne gustine značenja. Scena – činilo se da je tu smeštena s namerom – probudila je moju radoznalost. U šta će se razviti? Čemu taj titraj neobjašnjivog? Tek sam dosta kasnije primetio odjek istorije: upravo u to mesto, u Rivu, putuje Kafka. Spoznaja se javlja postepeno i izaziva uznemirenost. Ali stvar zadire dublje. Tek pošto sam završio *Vrtoglavicu* i, sledeći trag iz nje, počeo da čitam esej o Kafkinoj pripovesti „Lovac Grah“ (u istoimenoj knjizi Gaja Davenporta), otkrio sam da scene s dečacima koji se igraju kockicama i figurom na odru nisu ni Zebaldove ni Bejlove, već da potiču iz mašte češkoga pisca. Mogao sam samo da pretpostavim da postoji još mnoštvo ubačenih podudarnosti koje su mi promakle. To što čitalac nešto ne prepoznaje ne znači da ono nema – možda nalik Hemingvejevom čuvenom ledenom bregu – ipak neko dejstvo.

Pitanje u čemu se ogleda to dejstvo – i šta je tematski gledano bila Zebaldova namera kada je odlučio da uključi aluziju na Graha – nije tema ovog teksta. Daleko me više zanima promišljanje utiska koji mi je čitanje pružilo – gotovo magnetne privlačnosti – da ovo delo sadrži nešto meni od značaja. Osećao sam sve veće zasićenje, izazvano slučajnostima i tematskim preplitanjima. Značaj, međutim, nije bio sadržan u konkretnim ponovljenim motivima. Umesto toga, poticao je od sve jasnijeg nagoveštaja povezanosti. Na trenutke mi se činilo da sam na rubu prevoda, *zamalo* naslućujući značenje u tim poznatim, ali nečitkim znakovima. Zebald me je naveo da vidim „kao kroz staklo, u zagonetki“, samo što nisam bio posve siguran šta tačno vidim. Samo na tren, znajući kako te spoznaje umeju da ponovo izblede, poput otiska vlage na pesku koji ostaje kao senka nakon što se talas povuče – da se poslužim napola zapamćenom slikom iz knjige – video sam svet u svojoj nezamislivoj slojevitosti, pun neobičnih nalikovanja, ali i nespoznatljiv, razumljiv tek na tren, a možda ni tako.

Knjige se tako lako ogrnu maskom poznatog, budu gurnute u neprepoznatljivost drugim pripadnicama svoje vrste, njihova se prvobitna eksplozivnost uspava, te iščekuju neki splet okolnosti u životu čitaoca koji će ih učiniti stvarnim, kao što je njihovo stvaranje bilo stvarno za pisca. Knjige su jedinstvene, one su trgovački putevi privatnih silina. To zaboravljamo. Čitanje postane navika, oko koje preleće levo-desno niz stranicu, niz tekst kolumne, samo još jedna aktivnost, sve dok jednoga dana ne naiđe knjiga koja sadrži potrebnu silu, ili savršeno odgovara na našu potrebu, te ponovo udahne život činu čitanja. Kako smo uopšte uspeli da zaboravimo kako je izgledao onaj prvi put, ma kad to bilo, kada smo, slušajući erupciju glasa drugoga, osetili iznenadno nezadrživo premošćavanje vremena i razdaljine, utisak koji nas je tom prilikom obuzeo da stojimo visoko na litici i gledamo preko?

(Sa engleskog prevela **Viktorija Krombholz**)